

Végh András

A SZENT GYÖRGY UTCA 4–10. SZÁMÚ TELKEK RÉGÉSZETI ÁSATÁSA

ELŐZETES JELENTÉS

Az 1944/45-ös ostromban súlyosan megrongálódott budai Várnegyed több, mint ötven év elteltével még ma is kénytelen a pusztítás súlyos örökségével szembe nézni. Minden erőfeszítés ellenére sem mondható teljesnek a háború ütötte sebek gyógyítása, a hiányok pótlása, a kiürült terek új életre keltése. Különösen szembeszökő a Dísz tér és az egykori királyi palota között tátongó terület, amely golyó és repesz lyuggatta falakkal idézi meg még mindig az ostromot, és kietlen, üres térségen vezet keresztül a Várnegyed házai közül a palotába költöztetett múzeumokhoz, nemzeti gyűjteményekhez tartó turisták ezreit. Útjuk a Szent György téren át halad, egy olyan különös, képzeletbeli városi téren át, amelyet évtizedek óta csak a tradíció, illetve régi dokumentumok őriznek. A földfelszín felé emelkedő épületek teljes, vagy részleges pusztulása talán egyetlen pozitívumot hordoz: a régészeti kutatások lehetőségét, amely a földfelszín alól újra napvilágra hozhatja a korábbi századok során föld alá temetett emlékeket, értékeket.

1994–2000 között a Szent György tér helyreállítási programjának keretében nagyszabású régészeti ásatás sorozat tárta fel a városrészt, hogy segítséget nyújtson a helyreállítás terveinek kialakításához, felszínre hozza és megmentse a föld rejtette értékeket. A kutatások révén egy teljes középkori városnegyed eddig jobbára ismeretlen képe bontakozhatott ki előttünk és jobban megismerhettük az újkori városnegyed emlékeit is.¹ Ebben a nagyszabású munkában számomra a Szent György

¹ A feltárásokról eddig megjelent szakmai közlések időrendben: FELD István – GYURICZA Anna – HANNY Erzsébet – PÖLÖS Andrea – VÉGH András: I. Szent György tér. In: A Középkori Osztály munkatársainak ásatásai és leletmentései 1981–1991 között. BudRég 29. (1992), 242–244.p.; A budavári Szent Zsigmond templom és gótikus szobrai. Kiállítási katalógus. (szerk. BUZÁS Gergely – FELD István). Bp., 1996.; MAGYAR Károly: Budapest, Szent György-Platz – SW – Region. ArchÉrt 123–124. (1996–97), 258.p.; ALTMANN Júlia: Budapest I., Szent György-Platz – Theater-Passage. ArchÉrt 123–124. (1996–97), 258.p.; H.HANNY Erzsébet: A nagyrévi kultúra áldozati gödre a budai Várhegyen. BudRég 31. (1997), 199–210.p.; KOVÁCS Eszter: A budai ferences kolostor törökkori építkezései. Szakdolgozat, ELTE Közép- és Koraiújkori Régészeti Tanszék. Kézirat, 1997.; BENCZE Zoltán – NYÉKHELYI Dorottya – VÉGH András: Újabb ásatások a budavári Szent György téren. Magyar Múzeumok 3. (1998), 17.p.; KÁRPÁTI Zoltán: A budapesti Szent György tér középkori története a Szent Zsigmond prépostság alapításáig. Szakdolgozat, ELTE Közép- és Koraiújkori Régészeti Tanszék. Kézirat, 1998.; FELD István: Beszámoló az egykori budai Szent Zsigmond templom és környéke feltárásáról. BudRég 33. (1999), 35–50.p.; BUZÁS Gergely: A budai Szent Zsigmond templom kőfaragványai. BudRég 33. (1999), 51–66.p.; VERES Szilvia Edit: Kerámialeletek a Szent Zsigmond templom szobortöredékei mellett. BudRég 33. (1999), 67–82.p.; MESTER Edit: Üvegleletek a budavári Szent Zsigmond templom ásatásából. BudRég 33. (1999), 83–88.p.; FELD István – KÁRPÁTI Zoltán: Häser und Parzellen der

utca mára teljesen lebontott nyugati házsorának négy telkén nyílt lehetőség 1998–2000 között ásatásokat végezni. Munkámmal egy időben B. Nyékhelyi Dorottya tölem délre a Szent György utca 2., Bánffy köz, Szent György tér 3. (Teleki-, vagy József főhercegi palota) és Lovarda köz területén, Magyar Károly tovább délre, a Lovarda köz és a Királyi istállók területén, Bencze Zoltán és Mester Edit az utca túloldalán, az egykori Honvéd Főparancsnokság területén végezte a feltárásokat. A régészeti kutatást a BTM Középkori Osztályának osztályvezetője, Bencze Zoltán szervezte és koordinálta.

A munka természetéből adódóan, vagyis a hatalmas terület és a kötött határidők miatt a feltárást nagy létszámú munkáscsapat és ásatási technikai segédzsemélyzet végezte. Átlagosan 30–35, néha több, mint 40 ásatási segédmunkást (és egy folyamatosan a helyszínen tartózkodó földmunkagépet) alkalmaztunk három ásatási szezonon keresztül. A falak, pincék, kutak feltárása legfőképpen az ő érdemük. Kitartásuknak, valamint egykori szakmájuknak, bányászati ismereteiknek nagy szerepe volt abban, hogy a hegy belsejének számtalan üregét biztonsággal bonthattuk ki. Hozzájuk társult a feltárást irányító és dokumentáló, általában négy–öt fős stáb, amelyet állandó munkatársammal, Belényesy Károllyal együtt vezettem és rajtuk kívül egyetemi hallgatók állandóan cserélődő 2–3 fős csoportjából állt (Csippán Péter, Ringer István, B.Sárosi Edit, Serlegi Gábor, Sófalvi András, Stibrányi Máté, Szabó László, Szebeni Andrea). Nekik köszönhető a dokumentáció aprólékos tennivalóinak elvégzése. A geodézia felméréseket a Középkori Osztály geodétája, Viemann Zsolt készítette el Tóth Anikó segítségével. Végül, de nem utolsó sorban meg kell emlékeznünk a reneszánsz palota omladékának szakszerű kiemelését és

mittelalterlichen Stadt Buda in der Umgebung der Hl. Sigismund-Kirche. In: *Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa*. (Hg. Márta FONT – Mária SÁNDOR). *Varia Archaeologica Hungarica* 9. (2000), Bp.-Pécs, 57–66.p.; B. NYÉKHELYI Dorottya: *Découverte d'un puits médiéval place Saint-Georges*. In: *Un chateau pour un royaume. Histoire du chateau de Budapest*. Paris, 2001. 73.p.; MAGYAR Károly: Budapest I., Szent György tér – DNY-i terület. Az 1997.év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek Ser. I. No. 51* (1998). Bp., 2001. 136–137.p.; ALTMANN Julianna: Budapest I., Szent György tér 1–3. Az 1997.év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek Ser. I. No. 51* (1998). Bp., 2001. 178.p.; ALTMANN Julianna – MAGYAR Károly: Budapest I., Szent György tér középső és DK-i része. Az 1997.év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek Ser. I. No. 51* (1998). Bp., 2001. 178.p.; BENCZE Zoltán – B. NYÉKHELYI Dorottya – VÉGH András: Budapest I., Szent György utca 2–10. *Régészeti kutatások Magyarországon 1998*. Bp., 2001. 131–132.p.; BENCZE Zoltán – B. NYÉKHELYI Dorottya – VÉGH András: Budapest I., Szent György tér 4. *Régészeti kutatások Magyarországon 1998*. Bp., 2001. 132.p.; BENDA Judit: A Szent György tér déli oldalán feltárt középkori kút leletanyaga. *BudRég* 35. (2002), 535–548.p.; BENCZE Zoltán – B. NYÉKHELYI Dorottya – MAGYAR Károly – VÉGH András: Budapest I., Szent György tér nyugati sávja. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 1999*. (szerk. MARTON Erzsébet). Bp., 2002. 177–179.p.; BENCZE Zoltán: Budapest I., Dísz tér 17. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 1999*. (szerk. MARTON Erzsébet). Bp., 2002. 179.p.; ALTMANN Julianna: A budavári ferences kolostor. *Műemlékvédelem* 46 (2002) 345–350.p. Az ásatásokat 2002. március és 2003. február között kiállításon mutatta be a Budapesti Történeli Múzeum *A múlt rétegei* címmel.

konzerválását magas színvonalon megoldó Módy Péter kőszobrász restaurátorról és Turiné Makoldi Gizella festő restaurátorról.

Az alábbiakban az ásatások lezárultával megpróbálom összefoglalni elsődleges benyomásaimat, amelyeket a feltárások során szereztem. Írásom tehát előzetes beszámoló, amelyet a leletanyag részletes feldolgozása előtt állítottam össze. Nyilvánvaló, hogy sok minden elkerülte a figyelmemet, sok apró részlet tanulmányozására nem volt még idő és lehetőség, a jövőben a további feldolgozások pontosítani fogják, vagy helyesbítik is majd több helyen mostani megállapításaimat. Az élmények frissessége azonban írásra késztet, hiszen az idő múlásával a benyomások halványodnak, az összefüggések elfelejtődnek. Legyen tehát ez a tanulmány alap, amelyből később a témát részletesen és pontosabban ki lehet fejteni.

Előzetes régészeti ismeretek

Régészeti leletmentés – 1981

A Fehérvári-kapudéli oldalában a felvonulási épületek helyén 1981-ben autóbuszparkolót alakítottak ki az egyre növekvő turistaforgalom számára. A parkoló vízelvezetését ekkor új csatornák építésével oldották meg. Az árkok készítése közben középkori eredetű falakat bolygattak meg, és előkerült egy félköríves, élszedett kőkeretes, középkori pinceajtó. A régészeti leletmentést Zolnay László irányítása mellett Tóth Attila és Nagy Ildikó végezte szeptember és október hónapban. Felmérték a csatornaárkokkal keresztülvágott pincefalakat, majd lehetőségük nyílt kutatószondával megvizsgálni az Árpád-kori városfalat. A kutatóárkot nem mindennapi szerencsével éppen a városfal egyik tornyánál sikerült megnyitni, így sikerült meghatározni a torony helyét és a hozzá csatlakozó legkorábbi városfalat és egyéb falakat is.²

Mélypince feltárás – 1994

A Szent György utca alatt húzódó mélypince üregek felmérése már a XIX. század végén elkészült. Ennek nyomán a Várnegyed veszélyelhárítási program keretében 1994-ben az egykori Honvéd Főparancsnokság épületéből kiindulva feltárták az utca alatti mélypincéket, amelyeket még az előző századfordulón tömedékelték. A pincefolyosó az utca alatt húzódik az egykori Szent György utca 6. és 8. számú épületek előtt. A Szent György utcai épületek felé vezető feljárókat akkor nem bonthatták ki, hiszen a házak pincéi is tömedékelve voltak. Csupán az egykor a tömedékeléshez épített aknát nyitották meg újra és építették ki szellőzőnek a 6. számú telken.

A telekrend rekonstrukciója és a telekszámozás azonosítása

A XX. század elejétől kert, istálló, majd felvonulási terület és buszparkoló foglalta el hatszázötven éves telkek és házak helyét a Szent György utca nyugati oldalán. A régészeti kutatás ennek az 1901-ben lebontott házsornak a maradványait

² Tóth Attila naplója és ásatási jelentése a BTM Adattárában.; ZOLNAY 1984. 205.p.

vizsgálta, ezért célszerű volt kiindulásként az egykori telekosztást rekonstruálni. Az újkori házokról rendelkezésünkre állnak XIX. század végi kataszteri térképek, fényképfelvételek és nézeti rajzok. Ezek alapján ismert, hogy a bontás előtt a Teleki-palota melletti köztől kezdve öt telek sorakozott (Szent György utca 2–10.) egy kisebb közig, amely a Fehérvári-rondellára vezetett. A köz túloldalán a Fehérvári-kapuhoz épült egykori tüzérlaktanya (Szent György utca 12.) emelkedett. A várfalak felőli oldalon bástyasétány vezetett csakúgy, mint a Fehérvári kapu északi oldalán vezet ma is. A telkek homlokzatát tehát mintegy 10 méterrel a várfalak mögött vonták meg.

Ezeket a telkeket igazolhatóan a XVII. század végén, vagyis a város visszafoglalását követően alakították ki a meglévő középkori házmaradványok felhasználásával. Néhány példa a telkek méreteinek kétszáz éves folyamatosságára. Az ún. Marek-féle térképen (1873) a Szent György utca 2–12. sz. telkek a 6–11. számoknak felelnek meg. Azonos méretek között láthatjuk viszont a telkeket az ún. Langer-féle (1749) térképen is. A város visszafoglalása utáni újjáépítési korszak első részletes telekösszeírása, az ún. első Zaiger (házösszeírás, 1696) ugyanezen méreteket közli (Nr. 276–282.), a különbség csupán annyi, hogy a 10. sz. telket két részre osztva mutatja be (Nr. 277–278.).³

A ma ismert legkorábbi térkép és összeírás, az 1687 januárjában készült Hauy-féle felmérés közvetlenül a város visszafoglalását eredményező pusztító erejű ostrom utáni állapotot rögzítette. Ez a felmérés jelentős eltéréseket mutat a későbbi felmérésekhez képest. A Szent György utca 4. sz. telket mélységében három telekegységre tagolva ábrázolja, a 6. sz. telek déli részén köz vezet keresztül, a 8. sz. telket szintén három részre bontja, míg a 10. sz. telek déli részén újabb közt jelöl, az északi részt pedig két telekre osztja. A telkek várfalak felőli részei csonkák, feltehetően az ostromok pusztításai következtében. A térképen ábrázolt rendkívül tagolt, felaprózott telekstruktúra tehát az egykori középkori házaknak az ostromok pusztításai nyomán átalakult török kor végi állapotát tárja elénk.⁴ Az 1696-os első Zaiger adatai szerint egyébként mindegyik telken voltak kisebb-nagyobb falmaradványok, különösen a 4–8. sz. telkek bővelkedtek jó falakkal, régi pincékkel és boltzatokkal. A török kor súlyos háborús pusztításai után a XVII. század végén az eredeti telekosztást állították helyre, majd ezután ezen keretek között valósult meg a polgárházak újjáépítése.

Szent György u. (1901 előtt)	Zaiger (1696)	Hauy (1687)
(az egykori Bánffy köz és a Fehérvári-kapu között)		
2.	282.	378.
4.	281.	379., 380., 381.
6.	280.	Köz + 382.
8.	279.	383., 384., 387.
10.	277., 278.	Köz + 385., 386.
Köz	Rondell Gässl	Köz
12.	276.	388.

³ Közli: NAGY 1971.

⁴ WEIDINGER – HORLER 1956.

Régészeti feltárás – 1998–2000

Újkori beépítés, XX. század

A feltárási terület egészen a park fűvét megbontva egy kb. 10–15 cm vastag humusz, illetve ugyanekkora vastagságú homokréteget kellett eltávolítanunk, az 1997-es parkosításkor idehordott feltöltést. A homok alatt a legtöbb helyen megtalálható volt még egy sóderes, törmelékes réteg, az 1981-ben készült buszparkoló alapozásának maradványa. A buszparkoló útburkolatához víznyelők és betoncsövekből készített csatornarendszer is tartoztak (ld. 1981-es leletmentés), amely 1,5–2 méter mélységben futott és számos régi falat áttört és elpusztított.

A sódert egy változó, 10–50 cm vastag épülettörmelékes planírozási rétegen terítették, amely a második világháború utáni évek bontási törmelékével volt azonosítható. A bontási réteg a főhercegi palota egykori istállójának területén jóval vastagabb volt (130–150 cm), ugyanis az istálló falait egykori pinceszintjéig teljesen visszabontották és a padló aljzatbetonát a bontási törmelékkel töltötték fel. Ezen bontási szintről a háború utáni évek felvonulási épületeinek, műhelyeinek maradványai mélyedtek a talajba, oszlopok tövei, betontömbök, derítőaknáknak, meszesgödörök.

Az 1944/45-ös ostrom súlyos pusztításainak maradványait is feltárhattuk. Az istálló épületén kívül négy nagyméretű bombatölcsért találtunk, amelyeknek háborús törmelékkel feltöltött belsejéből kerültek elő robbanószerkezetek (100 kg-os romboló légibomba, aknavetőgránátok, kézigránátok, puskalószerek). A bombatölcsérek átlagos átmérője 3–4 méter, mélységük esetenként kb. 3 méter; jelentős pusztítást vittek végbe a régészeti rétegekben és objektumokban.

Az ostrom utáni tereprendezés, bontás planírozási rétege alatt feküdtek, mint már említettük, a luxusistálló alapfalrészletei, illetve pincepadlójának aljzatbetona. Az alapfalak téglából készültek, vastagságuk 80 cm, mélységük átlagosan 3 méter. (A pince padlószintje: 161,00 Afm.) A nyugati homlokzat előtt a Fehérvári-rondella szomszédságában betonozott emésztőakna készült az istállóhoz.

Az istállón kívül a tereprendezés szintje alatt az egykori főhercegi kert maradványaira bukkantunk, többszörösen megújított murvás sétányok felületeire, illetve egy kb. 30–60 cm vastag, mesterségesen idehordott humuszrétegre, a növények kultúrrétegére. Ezen rétegek szintjéről, néha ezen szinteket átvágva tártuk fel a kerten átvezető századfordulós lefolyó csatorna és vízvezetékrendszer közműárkait. A csatornákat esetenként 2–2,5 méter mélységben vezették, tönkretéve az útjukba eső minden falat és régészeti objektumot.

A kert és az istálló 1902 után készültek, miután a Szent György utca teljes házsorát lebontották. Az istálló betonpadlója és a kert humusza alatt már ez a bontási szint jelentkezett. Az utcai homlokzat mentén a kerti humusz általában hiányzott, mivel a főhercegi palota kerítése mellé egy keskeny, kb. 5 méter széles épületet emeltek. Az épület alatt a polgárházak maradványai már kb. 50 cm-rel az 1997-es park járószintje alatt előtűntek, míg a telkek belsejében kb. 1,5 méter mélységben kerültek napvilágra.

A polgárházakat egységesen, egy időben bontották le. Az ásatás a házak pinceszintjeit tárta fel, a falak általában a boltozatok negyed-félívéig visszabontva kerültek napvilágra, kivéve az utcai homlokzatnál, ahol a falak elérik szinte a

teljes boltozat magasságát. A boltozatokat megbontva, átszakítva a házak bontási törmelékével töltötték fel a pincéket és mélypincéket.

Feltehetően a Szent György utca alatti mélypince szakasz tömedékelésére szolgált az az akna, amelyet már 1994-ben megtaláltak és szellőzővé építettek ki. A 4×3 méteres, téglalap alakú aknát (belmérete: 3×2 méter) a Szent György utca 6. számú ház északi pincéjében, a homlokzati fal felhasználásával építették meg azután, hogy a pincét egy téglafallal ketté osztották. A nyugati felet meszesgödörnek használták, míg a keleti félbe került a téglából készült akna, amely a pincepadlót áttörve mélyed a mélypince szintjére és egy kis folyosóval csatlakozik az utca alatti járathoz.

Újkori beépítés, XVIII–XIX. század

Az újkori házak utcai homlokzati falai (vagyis a pincefalak és falalapozások) a mai járda nyugati szegélyén futnak. Ennek az az oka, hogy a főhercegi palota kertjének kerítését a visszabontott homlokzati falak alapozásán emelték, a mai járdaszegély pedig még mindig őrzi ezt a homlokzati vonalat.

Szent György utca 4.

A bontás előtt zártosú, körülépített udvaros, egyemeletes lakóház volt, amely a Szent György utca 2. számú telken épült házzal közös, copf stílusú homlokzattal rendelkezett.⁵

A telek nagy részén a bontási törmelék eltávolítása után közvetlenül a töredezett sziklafelszín (édesvízi mészkő) hoztuk napvilágra. Úgy tűnik, hogy a bontás szintsüllyesztéssel is együtt járt, amelynek eredményeképpen az újkori épület alapfalmaradványai is javarészt megsemmisültek. Csupán két, egymástól független pincetér került az egykori házból napvilágra a telek északi oldalán az utcai homlokzatnál, valamint a bástyasétányi homlokzat mögött. Az újkori épületeknek ezeken kívül egyéb pincéje nem volt.

Az utcai homlokzat északi oldalán, az utcára merőleges irányú, a telekhatár mellé épített, téglalap alakú pince a XVIII. századból származott. Oldalfalai törtkőből készültek, cementes, kavicsos habarccsal. Téglaboltozata általában a vállmagasságig maradt meg, de az északi oldalon épebben áll, különösen az utca felőli oldalon. Bejárata nyugatról vezet le a délnyugati sarokban, maga a lépcső téglalapozású, fa járólapos volt. A pince keleti zárófala eredetileg az újkori pincét megelőző középkori pince homlokzati falával egyezett meg. Az újkori pincét ugyanis egy korábbi, középkori pince helyén készítették el (ld. középkori beépítés) úgy, hogy felhasználták annak homlokzati falát. Ma a homlokzati fal nyugati oldala előtt a főhercegi palota kerítés menti épületének alapozása húzódik. Az újkori pince padlója közvetlenül a márgás altalaj. (Szintje: 159,00 Afm.)

A bástyasétányra tekintő homlokzat mögött egy másik, középkori eredetű, többször átalakított, egészen a bontás idejéig használatban lévő pince került napvilágra (ld. középkori beépítés). A téglalap alaprajzú építményhez az újkorban mindkét végén nyitottak lejárót az egykori udvar felől.

⁵ Pogány 1955. 588.p.

A pincéken kívül, a sziklás felszínbe csak elvéve vágtak gödröket (főleg szemétgödröket a török korban). Említést érdemel egy falazott emésztő, amely az utcai homlokzat mögötti pincétől nyugatra került elő. A kör alaprajzú építmény átmérője mintegy 2 méter, mélysége 6 méter volt. Tömedékelését a XVIII. század végén, vagy a XIX. század elején végezheték el. Az emésztőt közvetlenül egy betömött középkori kút keleti oldalához mélyítették.

Szent György utca 6.

A bontás előtt zártosorú, kétudvaros, egykor egyemeletes lakóház volt, copf homlokzattal.⁶

A középtengelyen elhelyezett kapubejáró belsejében az északi oldalon nyílt a téglából készült, fa járólapos pincelejáró. A lépcsők vegyes oldalfalazatú folyosóba torkolltak, amelyből az utca felé egy középkori téglából falazott, lejtős járat vezetett egy középkori eredetű pincébe (ld. középkori beépítés). A pincefolyosó az ellentétes irányban kb. 3 méter után észak felé megtört és elérte a telek középkorú eredetű északi oldalfalát, amellyel párhuzamosan ezután kifutott a telek nyugati végéig. A folyosó eredeti téгла boltozata a megtört vonalú szakaszon épen maradt, másutt a boltvállak maradtak meg. A folyosó végén kőlépcsők vezettek fel az egykori udvar nyugati végébe. A bástyasétány felőli oldalon három téglalap alakú helyiség található, amelyeket átjárók kötöttek össze. A déli szárny alatti pincehelyiség hosszan elnyújtva húzódik az egykori udvar mentén 7 méter hosszan, majd egy újabb pincelejáró mellett néhány lépcsővel emelkedik fel egy valamivel magasabb járószintű, kb. 10 méter hosszú pincehelyiségbe, amelynek utca felőli végéből lejárát vezet a mélypincészintre. A telek déli részén az utcai homlokzatnál nincs pince.

A mélypince lejáró téglából készült, fa járólappal. A lépcső egy, az utcára merőleges dongaboltozatos térbe vezet, amely a Szent György utca alá nyúlik, majd pedig az utca alatt merőlegesen északra fordul. A mélypincében a falazat mindenütt téglából készült, a pincelejáró nyíláskeretének íve felett a vakolatba bevésített 1763-as évszám olvasható.

Az újkori pincék kiépítése egységes időben történhetett, erre utalnak a pincék azonos minőségű és jellegű falazatai és téгла boltozatai. Az építkezés feltehetően a XVIII. század második felében történt, a mélypince lejáróban megfigyelt évszám valószínűleg ehhez az építési fázishoz sorolható.

Szent György utca 8.

A bontás előtt zártosorú, körülépített udvaros, egyemeletes lakóház volt klasszicista homlokzattal.⁷

A telek tengelyében elhelyezett kapubejáró déli oldalán lépcsők vezettek a telek teljes déli oldalán végighúzó pincébe. A pincelejárótól a bástyasétányig folyamatosan húzódott egy kb. 27 méter hosszú helyiség, amelyet egysoros téglafalak osztottak szakaszokra. A déli pincéhez a nyugati oldalon a bástyasétány homlokzata mögött egy helyiség csatlakozott még az újkorban, de a pince nem ölelte körbe az

⁶ Uo.

⁷ Uo.

udvart. A pince oldalfalai törtköből készültek, egységes jellegűek, az északi oldalfalat néhol megbontotta a főhercegi istálló alapozása. A déli oldalfal a szomszédos Szent György utca 6. ház pincéjével közös, hosszú szakaszon korábbi, középkori alapfal aláfalazásával és átépítésével készült. Az egykori dongaboltozat téglából rakott, és a boltvállak magasságáig maradt fenn helyenként. A pincejáró nyugati oldalán keskeny nyílás vezet az udvar alá egy kisméretű helyiségbe. Ennek a térnek a nyugati falán súlyhárító ív alatt kisebb, földbe mélyített üreg található.

A pincelejáróból egy ajtó nyílik az utca felé, a jóval mélyebb padlójú, homlokzat előtti pincehelyiségekbe. A déli pincehelyiség átalakított középkori pincetér (ld. középkori beépítés), a még magasan álló középkori oldalfalakra újkori téglaboltozat került, amely igen jó állapotban, mély ívekkel maradt meg. A pincetér utca felőli középkori homlokzati falát elbontották és az újkori homlokzat vonalában új homlokzati falat készítettek. Ezen a falon át lejáró vezet az északi sarokban az utca alatti mélypincébe, amely el volt falazva újkori téglákkal. A téglák kibontása után a pusztán az altalajba vágott, minden épített falazat nélküli, keskeny folyosót találtunk, amely lejtővel vezetett a mélypince-szintre. A lejárót teljesen nem bonthattuk ki, mivel az 1994-es feltárás során mintegy 1,5 méter vastag betonnal tömedékelték a bejáratot, amelynek eltávolítása meghaladta lehetőségeinket. Az északi oldal falon félköríves átjáró vezet az utcai középső pincehelyiségbe, amelyet az egykori kapualj alatt építettek. A helyiség oldalfalai újkori falazatok, a mai jó állapotú tégl dongaboltozat alatt egy lefaragott, korábbi kétszintes fiókos dongaboltozat ívei látszanak. Innen egy átjáró vezet nyugat felé egy kisméretű, téglalap alakú helyiségbe, továbbá észak felé a harmadik utcai pincetérbe. Ez a pince is középkori eredetű (ld. középkori beépítés), a magasan álló középkori oldalfalakat az újkorban megújították és tégl dongaboltozattal látták el. A pince eredeti középkori utcai homlokzatát itt is elbontották az újkorban és kiterjesztették az újkori homlokzat vonaláig. Ebbe a pincetérbe beleépült a főhercegi istálló déli homlokzati fala. Az utcai pincetérből nyugat felé egy széles átjáró vezetett egy középkori eredetű másik helyiségbe, amelyet az újkorban jelentősen átalakítottak. A helyiség közepén keresztirányban dongaboltozatot helyeztek el úgy, hogy az eredetileg egységes teret keresztfalakkal részekre osztották. A pince nyugati felében áttörték a középkori falat és pincelejárót helyeztek el. A pincét így az udvar felől észak felé nyíló lépcsőkön át egy kisebb folyosó segítségével lehetett megközelíteni. Az északi pince tehát nem folytatódott tovább a bástyasétány felé, vagyis a pincék nem ölelték körül az északi oldalon az udvart. Az újkori épület egyéb alapfalmaradványait nem találtuk meg, feltehetően a főhercegi palota istállójának építésekor teljesen megsemmisültek.

Szent György utca 10.

A bontás előtt emeletes, U alakú beépítésű lakóház volt.

Az utcai homlokzat sajnos ezen a részen már kívül esett kutatási területünkön, mivel a főhercegi palota garázsának íves északi lezárása belehasít az eredeti telek utcai részébe és a mai kerítés is ezt a vonalat követi. Az épület homlokzata mögött egy nagyméretű középkori pincehelyiséget tártunk fel, amelyet a török kor utáni újjáépítés során egy hosszanti fallal megosztottak. Az újkorban már csak az eredeti

tér északi részét használták, míg a délit betemették. A pincébe falépcsős lejáratot nyitottak az udvar felől az északi telekhatár mellett.

A telek déli határfala mentén középtájon tártunk fel egy másik újkori pincehelyiséget. A téglalap alakú pincetér falai téglakő vegyes falazatból épültek, nagyméretű kötömbökből, téglafalegyenekkel.

Az újkori épület nehezen értelmezhető alapfalcsonkjai kerültek elő ezenkívül a telek délkeleti részén a két pince közötti részen. Egyéb alapfalrészlet nem került elő, feltehetően megsemmisültek a főhercegi palota pincéjének építése során. Az sem zárható ki, hogy az újkori épületbe egyes középkori alapfalakat is beépítettek, bár ezt igazolni nem tudtuk.

Török kori maradványok

A telkek területén török kori építkezésnek nem maradt fenn nyoma. A sérült, de használható épületeket a hódoltság idején is lakták, amelynek nyomai a feltárt hulladékgödörök és tároló vermek. Viszonylag kevesebb nyoma maradt területünkön a város elfoglalásával próbálkozó XVI–XVII. századi ostromoknak. Ennek oka a pincék kitisztítása és újbóli használatbavétele lehet. Két olyan középkori pinceteret találtunk csupán, amelyet a törökkor végén megszüntettek és eltömedékeltek: a Szent György utca 10. telken már megemlékeztünk a homlokzat mögötti pince beszükítéséről, ezenkívül a Szent György utca 6. telek déli oldalán a közvetlenül a mélypince-lejáró előtti szakaszt töltötték fel ekkor. A Szent György utca 10. számú telken ugyanakkor jelentős török kori pusztulás tárult szemünk elé. A márgába vágott mélypince folyosó beomlott, az omladékban ágyúgolyók is hevertek. A reneszánsz palota völgy felé néző homlokzata az épület pincéibe zuhant, a palota előtti várfalban számos becsapódott ágyúgolyó hevert.

Középkori beépítés

A középkori beépítés emlékei a város alapításának idejétől, vagyis a XIII. század közepétől kezdve maradtak fenn. A középkori telkek homlokzatának vonala mintegy 1,5–2 méterrel hátrébb húzódott az újkori homlokzat vonalánál. A telkek hátsó része viszont elért teljesen a városfalig (a XIII. században az I. városfalig, míg a XIV. század végétől kezdve a II. városfalig), tehát a középkorban nem volt bástyasétány. (A bástyasétány feltárását ld. külön.)

Szent György utca 4.

A telek utcai homlokzatának északi részén középkori pince keleti és északi falai, valamint nyugati falának és bejáratának csomkjai kerültek elő. A középkori pince északi fala egyben telekhatáru is szolgált. Ez az északi fal az újkori északi pincefaltól (és egyben telekhatártól) kb. 1 méterrel északabbra helyezkedik el, az újkori pincefallal párhuzamosan fut. A fal nyugati végén a sarok után közvetlenül előkerült már 1981-ben a pince eredeti bejárat ajtajának fele. Az élszedett kökeretes, félköríves bejárat nyugat felől vezetett a pincébe. Az ajtót az újkori pince fala vágta ketté, megsemmisítve a déli szár- és ívkövet.

A pince és a telek déli határa között néhány sziklagödröt leszámítva egyéb bemélyített objektum nem található, mindenütt az erősen likacsos édesvízi mészkőből álló felszínt értük el az újkori feltöltés alatt. Az újkori pince déli falával párhuzamosan délről középkori épület alapozása fut kelet-nyugati irányban, amelyet kb. a telek közepéig lehetett még megfigyelni. Innen a szintszüllyesztések teljesen tönkretették a fal további szakaszát, ezért az épület nyugati lezárását nem ismerhettük meg. A falak, a pince és a bolygatatlan sziklafelszín elhelyezkedéséből arra következtethetünk, hogy az épület bejárata a telek déli határa mentén helyezkedett el.

A sziklás felszín a telek közepén erősen töredezett és ebben a sávban több nagyméretű beásással mára el is tűntették. Ezen beásások közül különös figyelmet érdemel a telek északi oldalán, a telekhatáron épült, még a XIII. század végén tömedékelt korai pince részlete (északi vége már a Szent György utca. 6. szám alá esik). A településtörténeti szempontból rendkívül jelentős objektum tájolása enyhén eltér a késő középkori telek tájolásától, jelzi annak kisebb változását az évszázadok során. (Valójában a pince a XIII. században az északról határos telekhez tartozott, a pince déli fala alkotta ekkor a telekhatárt.) A nagyméretű, téglalap alakú pincét a mállott sziklába vágták, kőből épült oldalfala erősen visszabontva jelentkezett kevéssel a pincepadló felett. A pincét betöltő földből bekarcolt díszítésű, Árpád-kori kerámia és V. István király (1270–1272) szlavón báni dénárja került elő. Nem figyelhettük meg a keleti zárófalat, mivel ennek helyén egy később épült középkori kút mélyed a hegy belsejébe. Ezen kutat egy beléomlasztott épület törmeléke töltötte ki, az omladékot a XV. században borították belsejébe. A nehéz műszaki körülmények miatt a kutat nem sikerült teljesen kitisztítani, mintegy 8 méter mélységnél kellett felfüggeszteniünk a munkát. A kút déli oldalát világháborús bombatölcsér bolygatta meg.

A teleknek a bástyasétányra néző újkori homlokzata mögött téglalap alakú pincét tártunk fel, amely a Szent György utca 2.-vel határos falat érintette, ám nem ért ki a Szent György utca 6. számú telekig. A pince törtkő falazatát sokszor pótolták, javították kővel, téglával vegyesen. Megfigyelhető volt egy elfalazott lejáró a délkeleti sarokban és egy másik, egykor falépcsős lejáró az északkeleti sarokban. Mindkét lejáró kelet felől, vagyis az egykori udvar felől nyílt. Figyelemre méltó, hogy a pince nyugati falának iránya középtájon kissé megtörik. A pince keleti fala köpenyezett, közepén ez a köpenyezés hiányzik és középkori téglákból rakott boltív alatt lejárát vezet a mélypincébe. A bejárat eredeti kökereteit eltávolították, csupán azok téglával kifalazott fészket figyelhettük meg. A folyosó a bejárat után csaknem 90°-os szögben dél felé fordul, és így halad részben a Szent György utca 2., részben a 4. számú telkek alatt található kb. 10×4 méter belvilágú, téglalap alakú mélypincéhez. Mind a folyosó, mind a mélypince dongaboltozatos, a boltozatot alkotó téglák középkoriak, az oldalfalak tört kőből rakottak. A folyosót az újkorban a felső pince felől elfalazták és márgával tömedékelték, majd a mélypince számára új lejáratot nyitottak a Szent György tér 2. felől. A felső pince padlóján több további eltömedékelt mélypince lejáró, illetve felhagyott mélypince lejáró-kezdemény került elő.

A felső pince jelentős középkori átépítés jeleit mutatja. Mint említettük, a középkor késői szakaszától fogva egészen 1900 körüli bontásáig az épület a várfalakkal párhuzamos tengellyel helyezkedett el. Kiderült azonban, hogy a pincének létezett egy korábbi középkori előzménye, amely a várfalakra merőlegesen állt. A bástyasétány

újkori homlokzata (vagyis a pince nyugati fala) és az Árpád-kori városfal között tömedékelt középkori pinceteret ástunk ki, amelynek északi fala a fentebb leírt pince falának nyugat felé futó folytatása volt. A tömedékelt korábbi pincetér nyugati falát egykor a várfal, pontosabban a várfal alatti szikla alkotta, amelyet néhol aláfalaztak. Innen a nyugatra, a városfal alá vezető, sziklába vágott folyosó indítását is kibontottuk, amelynek folytatását azonban az itt található ciszterna tönkretette. A korábbi pince déli fala a későbbi pince nyugati falán megfigyelhető töréshez futott. A korábbi pincét épülettörmelékkal tömedékelték, a törmelékből egy XIV–XV. századra keltezhető élszedett ajtókeret ép szárköve került elő. Eszerint a későbbi pince, amelyet 1901-ig használtak, egy korábbi pince leszűkítésével jött létre, amelynek során az újkori bástyasétány alá eső részt megszüntették.

A késői pince keleti oldalán is megtaláltuk a korábbi, városfalra merőleges pince részletét, amelyet pénzek tanúsága szerint Mátyás király idején szüntettek meg. Innen délkelet felé vezettek lépcsőfokok egy sziklába vágott helyiségbe, amelyet azonban lefalaztak és amelyen keresztül később a ma is álló mélypince lejárót építették.

Szent György utca 6.

A telek jelentős középkori maradványokat őrzött meg. Középkori beépítése is középtengelyes kapualjjal rendelkezhetett, amelytől északra helyezkedett el a homlokzat mögötti egyetlen dongaboltozatos pince. Belmérete: kb. 6×8 méter, oldalfalai törtkőből (mészkö), boltozatai téglából készültek. Eredeti bejárata az utca felől nyílt (feltártuk annak a kőlépcsősornak néhány fokát, amely keletről levezet az elfalazott bejáráshoz), később az átellenes nyugati oldalon alakítottak ki rézsús padlójú lejáratot. A pince padlóján az északnyugati sarokból dongaboltozatos mélypince lejáró indul nyugat felé. A fa járólapos, illetve kő lépcsők egy nyugat felé tartó folyosóba vezetnek, amelynek oldalfalai törtkőből (mészkö) rakottak, boltozata középkori téglából készült. A lejáró lépcsőfokaitól kb. 5 méterre dél felé egy 4 méter hosszú oldaljáratot tártunk fel. Tovább, a lépcsőtől mintegy 15 méterre, a folyosó végén egy kutat találtunk, amely kb. 2 méter átmérővel mélyed a sziklába. Falazata nincs, a kút szájánál a sziklába vágott gerendafészek jelezte az egykori lefedést. A felszíntől számított mintegy 22 méterig (140,00 Afm körül) mélyítve sikerült kitisztítani a kút belsejét. Az épülettörmelékes betöltés az 1901-es bontás során került a kútba, azonban maga a kút bizonyosan középkori eredetű. Ezt bizonyítja a hozzá vezető középkori mélypince folyosó, valamint helyzete is, ugyanis az újkori pincefalat pontosan a kút felett vezették keresztül, megszüntetve ezzel a víznyerés lehetőségét közvetlenül a felszínről.

A homlokzat mögötti pince nyugati, hátsó oldala mögött korábbi középkori épületek csonkjai maradtak meg. Az újkori pincelejáró elbontása és egyes alapfalak eltávolítása után sikerült feltárnunk egy XIII. században épült és meglehetősen hamar, feltehetően még ugyanabban az évszázadban megszüntetett pince hátsórészét. Ez az épület megelőzte az előbb említett középkori pincét. A korai pince falai kőből épültek, déli oldalán egy árubeemelő aknát találtunk, valamint az odavezető félköríves lezárású, faragott kövekből készült eredeti ajtó került napvilágra. Ennek a pincének a tájolása is enyhe mértékben eltér a későbbi épületektől, hasonlóan a Szent György utca 4. középtáján feltárt Árpád-kori pincéhez. A további középkori falrészletek között meg kell említenünk egy négyzetes aknát, amelyet a XV. században tömedékelték.

A Szent György utca 6. szám egykori udvara módot adott arra, hogy megfigyelhessük a XIII. és XIV. századi járószinteket és a hozzájuk csatlakozó épületmaradványokat. Ennek oka a telek alatt kelet-nyugati irányba húzódó tömedékelt árok (ld. őskori maradványok), amelynek felszíne a középkorban enyhén mélyebb volt a szomszédos telkeken található sziklafelszínénél. A kisebb horpadást tehát a középkor folyamán többszörös szintemeléssel egyenlítették ki, amely ma is jól vizsgálható. Sajnos a késő középkori falakhoz tartozó eredeti XIV–XVI. századi járószintek már nem maradtak meg, mivel ezek a mai szinthez igen közel, vagy afölött helyezkedhettek el. A korai járószintek azonban jelentős mélységben voltak. A természetes feltöltésen nyugvó legalsó járószint, amely a XIII. század második felére keltezhető mintegy 2,60–2,70 méteres mélységben található, a mai felszín alatt. Itt, az újkori ház udvarának nyugati szakaszán egy erősen átégett vörös színű agyagpadlót tártunk fel (ld. Árpád-kori gödrök és kemence). Megújuló feltöltések, házmaradványok és járószintek jelzik – még mindig ebből a korszakból – a terület sorozatos átépülését és megújulását. Felszínre került több Árpád-kori faházrészlet és értékes leletanyag, közte egy vaskulcs és II. Ottokár cseh királynak az 1260-as évekre keltezhető bécsi pfennigje.

Az egykori kapubejáró déli fala, amely az udvart is határolta, szintén jelentős középkori építmény volt. Ez a fal tört mészkőből készült és a homlokzattól kiindulva kb. 20 méter hosszan tártuk fel nyugat felé. Érdekessége, hogy igen mélyen alapozott, eléri a mélypince mélységét, és elképzelhető, hogy annak eredeti oldalfalát is alkotja, amelyet ma újkori téglaköpeny takar.

A fal meghosszabbításában, a déli szárny pincéjének a mélypince-lejáró előtti része a középkorban épült. Ennek a pincének nyugati falát az újkori pincepadló alá mélyítve tártuk fel. A pince keleti faláról is kiderült a padló alatti mélyítés során, hogy a mélypince lejáró előtti szakasz még középkori eredetű. A török kor pusztításai után a pince padlóját jelentősen megemelve feltöltötték, északi és déli oldalfalait kijavítva vették újra használatba, keleti és nyugati oldalfalait pedig a feltöltés felett elbontották. Ettől a középkori pincétől tovább nyugat felé, az újkori pince padlója alatt, a Szent György tér 4. sz. teleknél a már említett Árpád-kori pince északi lezárását és részben betöltését tárhattuk fel.

Az északi szárny alatti pincefolyosó padlóján és részben az udvar alatt egy Árpád-korban betömött pince maradványait tártuk fel. A márgatörmelékbe ázott objektum kb. 5×3 méter nagyságú, téglalap alakú, lekerékített sarkokkal. A sarkokban és középtájt az oldalfalagnál cölöplyukakat figyelhettünk meg, az egykori gerendavázis szerkezetű építmény maradványait. A kisméretű pince a telek északi határához illeszkedett.

A falak kutatása közben vált világossá az is, hogy a Szent György utca 6. és 8. számú telkeket elválasztó fal is középkori eredetű alapfal, amelyet az újkorban pincefallá alakították át aláfalazás és köpenyezés segítségével.

Szent György utca 8.

Ezen a telken szintén jelentős középkori maradványok őrződtek meg. Az egykori középtengelyes kapubejáró mindkét oldalán középkori eredetű pincehelyiségek helyezkednek el.

A déli pince belmérete a középkorban kb. 5×6 méter volt, utcai homlokzati falát az újkorban elbontották és a pincét ebbe az irányba megnagyobbították. A helyiség többi fala középkori eredetű, amelyek a mai teljes magasságig emelkednek, a boltozat azonban az újkorban készült, korábbi boltozat nyomát nem találtuk. A pincetér eredeti, középkori bejárata nem került elő, feltehetően az utca felőli, elbontott falon nyílt, mert a mai bejárat a nyugati falon újkori eredetű.

Az északi pince eredetileg nagyméretű helyiség volt, amelyet közepén előreugratott pillérekön nyugvó heveder osztott két részre, oldalfalai szintén középkori eredetűek, a boltozatokat azonban itt is megújították az újkorban. Az első rész belmérete 5×6 méter, míg a hátsó részé kb. 5×9 méter. A hátsó rész mind a középkorban, mind pedig az újkorban többször átépült, középtáján egy észak-déli osztófalon eredeti középkori ajtó szárköve és küszöbköve került elő. A pincét a középkorban a délnyugati saroknál pincegádoros lejáraton keresztül lehetett megközelíteni. Ezt a lejárót az újkorban elfalazták és az északnyugati sarokban a nyugati fal áttörésével új bejáratot alakítottak ki.

A telek déli oldalán végighúzódó, viszonylag sekély aljú újkori pince padlóját eltávolítva rengeteg korábbi beásást, gödröt tártunk fel. Az egymásba kapcsolódó gödörfüzérék egyes beásásai igen különböző korokból származtak. Legfiatalabbak közülük azok az újkori cölöplyukak voltak, amelyek a fal mentén egymástól mintegy 2–3 méter távolságra sorakoztak. Ezek feltehetően egy fa állványzat beásásának maradványai lehettek. Nagyszámban találtunk változó méretű Árpád-kori gödröket, akadt 5 méteres átmérőjű is közöttük, általában lekerekített, de nagyon szabálytalan alaprajzuk és szabálytalan fenékkiképzésük volt. Feltártuk továbbá a kora bronzkori ún. Nagyrévi-kultúra néhány tároló vermét. (ld. őskori maradványok) A pince padlója alatt előkerült néhány fémöntő-gödör. (ld. ágyúöntő műhely)

A pince nyugati végében, a bástyasétányra néző homlokzati fal alatt középkori falazott kút került elő. A kör alakú, mintegy 2 méter átmérőjű akna kb. 10 méter mély volt. Betöltésének felső rétegei még törökkori leletanyagot tartalmaztak, alattuk azonban vastag XIV–XV. század fordulójára keltezhető egységes, erősen szemetes, leletanyagban gazdag feltöltés helyezkedett el. A kút alján megjelent a víz, és az alsó iszapos rétegek a XIII. század végi – XIV. század eleji használatot bizonyították.⁸

Teljesen feltártuk a telek udvarát, amelyet sűrűn beborítottak a régészeti jelenségek. Ennek oka abban kereshető, hogy ezen a szakaszon hiányzik a Várhegy fennsíkjának édesvízi mészko takarója, és a mállott márgában könnyen lehet ásni. Ehhez járul továbbá, hogy a terep eredeti, természetes szintje már lejteni kezdett északi irányba a mai kapu táján lévő völgytorkolat felé. Ez oknál fogva meg tudtuk találni a természetes humuszt, és az arra ráakódott Árpád-kori és XIV. századi járósinteket, annak ellenére, hogy az újkori bolygatás a főhercegi palota istállója révén viszonylag sok helyen és mélyen tönkretette a korábbi rétegeket. Az udvart a déli pincéhez hasonlóan sűrűn beborították a legkülönbözőbb beásások és gödrök. Ezek többsége itt is őskori és Árpád-kori volt. Figyelmet érdemel azonban két

⁸ A kút leletanyagát Szebeni Andrea dolgozta fel az ELTE Középkori és Koraiújkori Régészeti Tanszékén benyújtott szakdolgozatában.

egymás mellé ásott, négyzetes emésztőakna, egyikük török kori, míg másikuk késő középkori leletanyagot tartalmazott. Az Árpád-kori gödrök az udvar területén is változatos méretűek és meglehetősen szabálytalan formájúak voltak.

Szent György utca 10.

A telken feltártuk egy középkori eredetű és a XVI. század elején jelentős mértékben átépített, reneszánsz városi palota alapfal maradványait és pincéit. Az épület homlokzata mögött, a telek északi oldalán pedig egy nagyméretű középkori pincehelyiség helyezkedett el. Eredeti falai tört édesvízi mészkőből készültek és a déli falon megfigyelhettük az egykori síkfödém gerendafészkeinek sorát. A homlokzati pincehelyiség mögött egy másik nagyméretű pincehelyiséget találtunk, amelynek falai hasított márgából épültek, középkori téglákból készült szegmensíves boltozatát átszakították. Kőkeretes pinceablakát a délnyugati sarokban eredeti helyén tárhattuk fel. Ebből a pincéből nyugat felé sziklába vágott folyosó indul egy félköríves, boltozott nyíláson keresztül.

A folyosó első 10 méteres szakaszát pusztán a márgás altalajba vágták, mindenféle falazat nélkül. Ez a rész a török kor ostromai során beomlott. A 6–8 méteres mélységet a leomlott épület törmeléke, reneszánsz kőfaragványok és idomtégla, valamint török kori leletanyag és ágyugolyók töltötték be. A márgába vágott szakasz az egykori épület alatt haladt, ezután azonban, már az egykori udvar alá eső folyosószakaszt kifalazták. Ez a falazott szakasz páratlan építésben került elő, mintegy 20 méter hosszú, oldalain öt darab, egyenként kb. 3–3 méter hosszú oldaljártat figyelhető meg. Utóbbiak feltehetően hordók tárolására szolgáltak. Az északon lévő második oldalfolyosóból szellőzőkürtő vezet a felszínre. A falakat hasított budai márgából, csúszó zsalu segítségével készítették, némi téгла felhasználásával. Építésének idejét a XVI. század elejére tehetjük, a palota reneszánsz szellemű kiépítésének korába. A folyosó belsejét az elfolyó csapadék által behordott iszap töltötte fel kb. 1–1,5 méter vastagon. Sajnos nem állt módunkban az alagút teljes hosszában kihordani az iszapot, ezért nem tudjuk, hogy a folyosó végét lezáró omladék mögött hogyan folytatódik. Itt ugyanis már elérjük a középkori külső várfal vonalát, az alagút pedig az indulásától kezdve folyamatosan lejt a várfal felé. Feltehető, hogy a várfal külső oldalán feltárt akna alján megfigyelt beomlott folyosó a most feltárt alagút folytatásával azonos. Eszerint a folyosó elvezetne a második városfal alatt és nekivezet a mai városfalnak és a török kori bástyának.

A pincéktől és a beszakadt alagút omladékától nyugatra árkados udvar maradványait sikerült megfigyelniünk. Pillérek és falpillérek alapozásait tárhattuk fel, amelyek egy nagyjából négyzet alakú udvart vesznek körül a telek hátsó részén. Az alapfalak ugyanolyan hasított márgából készültek, mint az említett alagút. Az udvar déli oldalán a pillérek közvetlenül a telekhatár mellé épültek, a nyugati oldalon egy újabb épületszárny előtt haladtak el (ld. reneszánsz palota omladéka), az északi oldalon keskeny épületszárny helyezkedett el. Ezen a sávon a teljes feltárást nem tudtuk elvégezni a működő távfűtő vezeték miatt, csupán annak teljes kiváltása után lehet ide lehatolni. A telek középtáján az északi oldalon, a távfűtő vezeték déli szélé mellett egy kisebb méretű pincére bukkantunk, amelynek boltozata épen áll, de bejáratát sem a déli, sem a keleti, sem a nyugati oldalán nem találtuk meg, tehát

valószínűleg északról a távfűtő vezeték alól nyílik. Belsejét a fent elmondott okból kitakarítani nem lehetett.

A beomlott mélypince folyosó déli oldalán érintetlen rétegeket találtunk. Közvetlenül a telek déli határánál épült újkori pince nyugati fala mellett Árpád-kori és őskori gödröket tártunk fel, valamint egy nagyméretű földbeásott, Árpád-kori objektum került elő. A négyzetes alaprajzú építmény feltehetően földbeásott pince lehetett, amelynek fa konstrukciója teljesen elpusztult. Figyelemre méltó, hogy a feltárt objektum a telek déli határa mellett helyezkedik el hasonlóan a Szent György utca 4. és 6. számú telkeken feltárt Árpád-kori pincékhez.

A telken feltárt érdekes építmények közé tartozik továbbá egy akna, amely a középkori pince déli oldalán mélyed a hegy belsejébe. Az akna négyzetes keresztmetszetű, téglaboltozat fedi, amelyet leeresztőnyílás tör át. Sikerült kb. 9 méter mélyen kitakarítanunk belsejét, amelyet a XIV–XV. század fordulóján tömedékeltek el. Ezen a mélységen ráleltünk egy észak felé vezető beomlott folyosó kökeretes bejáratára, valamint dél felé egy nagyméretű sziklaüregbe vezető átjáróra. A sziklaüreg a hegy sziklás márgájában található, mintegy 3 méter széles és 6–8 méter hosszú. Belsejét igen vastag, agyagos beiszapolódás tölti ki, amely vízáró réteget képez, ezért megtalálásakor az üreg belsejében nagymennyiségű összegyűlt talajvíz állt. Miután a vizet leszivattyúztuk, kiderült, hogy az iszapos feltöltés jelentős mennyiségű, organikus maradványt őrzött meg. A felszínről két középkori bőrcipőt, fagerendákat, hordó töredékeket, és nagyszámú gyümölcsmagvat gyűjtöttünk. Sajnos a rendelkezésünkre álló idő már nem tette lehetővé az üreg teljes feltárását. A terem belseje rendkívül balesetveszélyes. Az oldalfalak az állandó vizes közegben felpuhultak, mállanak, az üreg főtéjéről pedig hatalmas szikladarabok váltak le a márga repedései mentén. Teljes feltárására a pincemaradványok helyreállításával egy időben kell sort keríteni.

Természetes sziklafelszín – őskori maradványok

A Várhegy természetes felszíne igen változatos képet mutatott feltárási területünkön. Említettük már, hogy a Szent György utca 4. számú telek területén a modern bolygatás alatt közvetlenül tűnt elő a töredezett édesvízi mészkő. A telek északi határán azonban a mészkő töredezett szegélyét figyelhettük meg és innen északra már márgára találtunk, amely a felszínen erősen mállott állagú, könnyen bontható volt. A hegy tömegét alkotó tömör márgát a mélyebb aknákban, kutakban láthattuk. A márga feiszíne a Szent György utca 6. és 8. számú telkeken északnyugat felé haladva egyre erőteljesebben lejtett, a mai Palota útnál lévő völgytorkolat irányába.

A Szent György utca 6. számú ház udvara és déli szárnya alatt, gyakorlatilag az édesvízi mészkőréteg határán a márgába mélyedő, kelet-nyugat irányú árok részleteit tártuk fel. Az árok érdekes módon az utca felé mélyül (alja itt kb. 156,50 Afm szinten található), a várfalak felé emelkedik (középtájt mélysége kb. 157,20 Afm), majd a falak előtt kb. 10 méterrel megszűnik. Eredeti szélességét az udvart övező pincék miatt nem tudtuk a feltárt szakaszokon megfigyelni. Jellegzetessége a legalsó kb. 1 méter mély rész, ahol az oldalfal kb. 30–40°-os szöveget zár be. Ezt a meredekebb árokszakszt kövekkel kevert sötétbarna humusz tölti ki, amelynek tetején kb. 1

méteres feltöltés után egy köves felszín terül szét. A kövek ráhúzódnak az ároknak innen induló sekélyebb oldalfalára is. A kövek közül és alól csupán néhány őskori kerámiatöredék került elő. A köves szintet kb. 1,5–2 méter vastag, homogén, sötétbarna humuszos feltöltés fedi, amelyből csak igen szórványosan került elő néhány apró őskori edénytöredék, Nagy Konstantin császár érme, valamint a réteg felső részéből néhány XIII. századi kerámia töredék. A humusz felett található az első, lejárt felületű, XIII. századi járósínt. A Várhegyet keresztülszelő árok további szakaszait korábban már megfigyelték a Honvédelmi Minisztérium udvarán és a Színház utcában is. Ásatásunkon egyelőre a lelőköörülmények nem tették lehetővé, hogy egyértelműen eldöntsük az árok természetes, vagy mesterséges eredetét. A magam részéről kizártnak tartom, hogy ilyen egyenletes irányban és egyenletes szélességben természetes völgy szelje ketté a hegyet, ezért az árkot mesterséges eredetűnek gondolom, korát pedig az előkerült kerámia alapján közelebbi meghatározás nélkül a bronzkorba keltezem. Az árokhoz tartozó erődítésnek nyoma sem maradhatott a felszíni erózió és a mesterséges szintsüllyesztés miatt.

Őskori telepjelenségek kizárólag az ároktól északra kerültek elő ásatási területünkön. Feltártuk a kora bronzkori Nagyrévi-kultúra jó néhány tároló vermét és házakra utaló cölöplyukakat. A vermek szabályos formájúak, kör alaprajzúak, a lyuk széles, oldalfaluk egyenletesen szűkül felfelé. Formájuk alapján méhkás alakú tároló vermeknek tarthatók. Betöltésükből értékes kerámia töredékek, kőbalta, hálónehezék kerültek elő. A Szent György utca 10. számú telken, a déli telekhatár melletti újkori pince nyugati oldalánál, közvetlenül a fal mellett Árpád-kori és őskori gödrök között feltártunk egy bronzkori gyermeksírt. A magányos sír ezideig az egyetlen ilyen jellegű objektum a Várhegyen. A mállott csontok mellett hét őskori edényt találtunk, ezeket mellékletként helyeztek a sírba. Ugyanezen a telken a beomlott mélypince folyosó északi oldalánál egy nagyméretű tárolóverem belsejébe egy gyermek csontvázát helyezték. Külön figyelmet érdemelnek az őskori cölöplyukak, amelyek leginkább a Szent György utca 8. számú telek udvarán rendszert alkotva borították be a felszínt. Feltehetően gerendavázás őskori építkezés nyomait tárhattuk itt fel.

Bástyasétány – a városfalak és környezetük

Az újkori házak előtti bástyasétány kb. 12 méter széles sávja páratlan lehetőséget nyújtott a korábbi erődítésrészletek és a várfalakhoz csatlakozó épületek, objektumok feltárására. Ezen a szakaszon 1,5 méter mély újkori bolygatás alatt eredeti állapotukban őrződhettek meg a középkori maradványok, újkori pincék nem tették tönkre a régészeti jelenségeket.

I. (Árpád-kori) városfal

A város XIII. század közepén épült első városfala a feltárt területen mintegy 60 méter hosszan került napvilágra. A fal váltakozó szakaszokon tört édesvízi mészkőből, illetve márgából készült, vastagsága kb. 2 méter. Mai magassága a lábazat fölött a legépebb helyeken mintegy 1–1,5 méter, az alapfal 0,6 méter mély, a humuszos

altalajba mélyed, és a márgás sziklafelszínen áll. A falat kb. 3 méterrel beljebb húzták fel a meredek hegyoldal pereménél, iránya észak felől nagyjában a mai várfallal párhuzamosan enyhe íveléssel vezet dél felé egy félkör alakú toronyig, amely előtt kelet felé enyhén megtörik, így halad egyenes vonalban tovább. A terület északi részén egyébként a főhercegi palota istállójának emésztője egy rövid szakaszon elpusztította a falat. A toronytól délre előbb egy török kori gödröt vágtak bele a városfalba, majd egy középkori eredetű ciszterna foglalja el a fal eredeti helyét (Szent György utca 4.). A ciszternától délre az újkori szintsüllyesztés miatt a falat már nem lehet megtalálni, csupán nyomvonalát jelöli ki az egykor a falhoz épített pince.

A Szent György utca 6. számú telek mögött az 1981-ben már felfedezett, félköríves torony rendkívül jó állapotban került elő. A torony az Árpád-kori erődítés része, a várfalhoz másodlagosan épült hozzá. (Mint ismeretes, az Árpád-kori várfalat szabályos távolságra elhelyezett külső tornyokkal erődítették.) Falai a várlejtő irányába 4,5 méter magasságban állnak, a szikláig mélyített belsejében 3,5 méter magasak, a város felől az eredeti járószint fölé 1 méterrel magasodnak. Bejáratának szárkövei és küszöbköve eredeti helyükön őrződtek meg. A küszöb járószintje: 159,68 Afm. A torony tört édesvízi mészkőből rakott, a kövek mérete és a falazás módja azonban eltér a várfal köveitől. A bejárat oldalfalain is az utólagos kiképzés jelei utalnak arra, hogy az ajtót a már meglevő várfalon keresztül később nyitották meg. A két építési fázist nem sikerült pontosabb keltezéssel meghatározni. Az itt feltárt torony az eddig feltárt hasonló tornyok közül a legjobb állapotúak közé sorolható. Hasonlóan jó állapotú, helyreállított torony látható a Hadtörténeti Intézet udvarán (Bencze Zoltán feltárása, 1987–1990).

II. (késő középkori) várfal

A XIV. század végén a várost egy újabb, külső fallal vették körül, amelynek egyes szakaszait már több helyütt feltárták, és megállapíthatták, hogy általában a mai várfalak magját alkotja. Területünkön is megtalálható ez a második várfal, de elhelyezkedése különbözik az egyéb helyszínektől. A II. várfal hozzáépült az Árpád-kori toronyhoz és a toronytól északra a mai várfal mögött kb. 4 méterre, azzal párhuzamosan halad a város kapuja felé. A torony a várfal hozzáépültével is használatban maradt, mind a fal, mind a torony felületét kívülről egységesen bevakolták, belsejében a járószintet feltöltéssel megemelték.

A II. várfal meglehetősen vékony falazatú erődítés, hiszen a fal szélessége mindössze 1,2 méter. A fal tört mészkőből egyenletesen rakott, kavicsos habarccsal szilárdított, jó minőségű. Több helyen kőcsatornás átereszek törnek át. Igen jó állapotban van, hiszen a feltárt szakaszon magassága a lejtő felől mintegy 4,5–5 méter, míg a város irányából kb. 2 méter. Ezt a várfalat közvetlenül a hegy platójának peremére helyezték, oly módon, hogy a sziklás hegyoldalt függőlegesre faragták és a sziklához építették az erődítést. Ez lehet a magyarázata annak is, miért nem készítettek vastagabb falazatot. A szintkülönbség a várfal belsejénél kialakított XIV. század végi járószint és a fal külső lábazati szintje között mintegy 2,5 méter volt. A fal belső oldalán nem került elő belső pillérek sorozata, mint a II. várfal Teleki-palotára eső szakaszán, illetve ettől délre.

Az alább részletesen ismertetett II. számú fémöntökemence alatti rétegek feltárásával pontosabb adatokat kaptunk a középkori második fal építési korára vonatkozóan. A jól megfigyelhető rétegsorban a humuszos altalaj és a vékony, erre ráarakódott XIII. századi feltöltés felett helyezkedett el a városfal habarcsos építési szintje, amely csatlakozott a városfal lábazati kiugrásához. Az építési réteg alján Mária királynő (1382–1387) dénárja került elő. A falat tehát az érme kibocsátásával egy időben, vagy annál kevéssel később készítették. Az építési szintet vastag, szemetes feltöltés fedte, amelyben rengeteg XIV. századra keltezhető kerámia- és kályhacsempe-töredéket találtunk. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a fal felépülte után nem sokkal a toronytól északra eső szakaszon már fel is töltötték a falszorost. A feltöltés egészen az újkori bolygatásig ér, ezért annak eredeti magassága nem állapítható meg.

Ezt a feltöltést a falszoros többi feltárt részén is megtaláltuk, sőt azt is megfigyelhettük, hogy a toronytól északra az I. (Árpád-kori) városfalat elbontották. A bontás pontos idejét nem sikerült meghatározni, de megfigyelhettük, hogy a XV. századi falak és kemencék már az I. városfal visszabontott tetejére épültek rá.

A toronytól kb. 7 méterre északra a városfal elvékonyodik és nyílás töri át, melynek külső oldala előtt a városfal elé kiugró, kis tornyot tártunk fel. Belmérete 2×3 méter, közvetlenül a sziklára épült, nyugati falának alján, a lejtő irányába boltozott kifolyónyílást készítettek. Belsejét középkori, majd török kori, erősen szemetes föld töltötte ki.

III. (török kori) városfaltól a mai várfalig

A mai várfal magját általában az Anjou-kori külső (II.) városfal alkotja, területünkön azonban ettől némileg eltérő helyzetet találtunk. Az Árpád-kori toronytól északra eső szakaszon az 1530-as években, az első ostromokat követően újabb külső várfalat emeltek a korábbi falak elé. A fal köpenyként veszi körül a tornyot, majd megkerüli a második városfalhoz illesztett tornyot (ez az oka a mai várfal irányváltásának) és innen egyenesen fut a kapu irányába, magába foglalva egy korábbi épület falmaradványait is. (ld. reneszánsz palota omladéka) A fal belső oldalán másodlagosan felhasznált faragott kövekből és kváderekből rakott, a lábazat törtkőből készült. A fal külső oldalát a modern köpenyezés miatt nem figyelhettük meg. A lábazati szintet a mai járószint alatt kb. 4 méterre építették és így falszorost alakítottak ki a II. és a III. városfal között, amelyet csak az 1560-as években töltöttek fel. A fal alja a belső oldalon a sziklára épült kb. 6 méteres mélységben.

Ezt a falat a rondella és a kapu környezetében több ízben szétlőtték. A rondella mögött egy ágyúgolyókkal szaggatott várfalszakaszt tártunk fel. Megfigyelhettük ezenkívül mind az 1550-es években, mind pedig az 1660-as években épült török kori rondellák várfalokhoz kapcsolódó torkolatát.

A III. városfal ezen török kori magja ma erősen kifelé dől a lejtő felé. 1849-ben ugyanis éppen feltárási területünkön lőtték azt a rést a falon, amelyen át a honvédek Budát visszafoglalták a császáriaktól. Az ostromágyuk rombolásának hatására a III. városfal megdőlt. Érdekes módon az elmozdult falat nem bontották le, hanem az 1850-es években egy vastag köpeny előfalazásával megtartották és megszilárdították. Ma a falat kívülről téglaburkolat borítja. Külső szondákkal feltártuk a fal külső

lábazatát, amely ezen a szakaszon kb. 3 méter feltöltés alatt a sziklára épült (lábazat: 150,00 Afm). A XIX. század második felében a török kori eredetű fal tetejét a kb. 161,00 Afm magasságra bontották vissza, majd 1,5 méterrel felmagasították és mellvédet készítettek. Ez az építkezés határozza meg a várfal mai megjelenését. A háború után Gerő László irányítása mellett a várfalat csupán kijavították, illetve a török kori rondellát állították részben helyre.

Árpád-kori gödrök és kemence

A városhatár mögött, sőt a városhatár alatt is feltártunk néhány nagyméretű gödröt (73, 82.), melyeket még a városhatár megépülte előtt feltöltöttek, ezekből a rétegekből meglehetősen szerény mennyiségben került elő XIII. századi használati kerámia, állatcsont. Pontosabb korhatározásra alkalmas leletet nem ismerünk, de a rétegtani viszonyokból egyértelműen kimutatható, hogy a gödrök korábbiak a városhatárnál. Eredeti funkciójuk talán anyagnyerés, külszíni márgafejtés lehetett, hiszen formájuk meglehetősen szabálytalan, betöltésük pedig – mint említettük – csak kevés hulladékot tartalmazott.

A mai bástyasétány alatt kibontottunk néhány olyan objektumot is, amelyek a belső (I.) városhatár alatt helyezkedtek el. Teljesen feltártuk azt a rendkívül nagyméretű beásást, amely az Árpád-kori torony és az I. kemence között a városhatár alá is benyúlik, de nem kaptunk magyarázatot készítésének okára. A gödör betöltéséből XIII–XIV. századra keltezhető kerámia és I. Károly király dénárja került elő. Feltártunk továbbá egy altalajba vágott csatornát az I. és II. kemence közötti szakaszon, amely a belső városhatár alatt vezette el a vizet, de már a XIV. század folyamán betömődött. A városhatár belső oldalán téglából épített, boltozott nyíláson át távozott a víz a várfal alatt.

Megemléltendő ezenkívül egy a torony mögött feltárt nagyméretű, kör alaprajzú, Árpád-kori kemence részlete, amely a torony építésével közel egyidős volt.

Középkori ciszterna

Az Árpád-kori városhatár tornyától kb. 6 méterre dél felé egy nagyméretű ciszternát tártunk fel. A ciszternát az I. városhatár helyén, annak a teljes megszüntetése után építették meg. A kör alakú ciszterna az esővizet hasznosító, vízsűrős rendszerű volt. Közepén faragott kövekből összeállított kútgyűrű található, amely egy nagyméretű, szabályos mészkőkvaderekből falazott palack formájú tartályba vezet le. A kútgyűrű és a tartály csatlakozásától felfelé agyaggal kitapasztott oldalú, folyamatosan szélesedő „kehely” készült, amelynek belsejét tiszta sóder töltötte ki. A háztetőkön összegyűlt esővizet nyílásokon keresztül (ez utóbbiak már hiányoztak) vezették a szűrőréteggént szolgáló sóder közé, amely a kehely alján a kútgyűrű és a tartály találkozásánál kiképzett szivárgókon keresztül megtisztulva jutott a tartályba. Hasonló rendszerű ciszternákat tártak fel a ferences kolostor kerengőudvarán (a Sándor-palotában) és a Lovarda közben.

Ágyúöntő műhely

A Szent György utca 8. számú telek középkori emlékeinek bemutatása során már szó esett a fémöntő-gödrökről. A középkori telek végében, vagyis a mai bástyasétány

felszíne alatt felszínre került két nagyméretű, ipari jellegű, fém (bronz) olvasztó kemence maradványai. Az I. számú kemencét az Árpád-kori városfal visszabontott felszínére építve találtuk meg. A kemence hosszúkás, téglalap alakú tüztérből, valamint a mindkét végéhez csatlakozó kisebb teresedésből (fűtőakna, kémény ?) állt. Jobbára csak az alsó néhány téglasor maradt meg falaiból. A II. számú kemencének ennél jobb állapotban maradtak meg falai, a boltozatos tüztér és a fűtőcsatornához vezető lépcsőfokok is megőrződtek. Ez a kemence közvetlenül a középkori külső (II.) városfal belső oldalához épült. Formája hosszúkás téglalap alakú, falai téglából készültek. A tüztér feletti olvasztótér már hiányzott, a téglák között sok helyütt kifolyt bronzolvadék töltötte ki. A tüztér téglái a rendkívül magas hőfokú tüzelés miatt üvegszerűen megolvadtak, sőt néha cseppekben elfolytak.

A kemencék környezetében több fémöntő-gödör helyezkedett el, amelyek nagy részét feltártuk. A bronzöntés lényege ugyanis, hogy a kemencében megolvasztott fémeket a mélyebben fekvő mintába csapolják, ezért a mintát a földbe ásva helyezték el. Mindkét kemence mellett találtunk egy-egy nagyméretű, négyzetes alaprajzú, rendkívül mély gödört. Az I. kemencénél megfigyelhettük továbbá, hogy a kemence és a gödör között négyzetes kőalapzatot készítettek. Ez az alapzat a II. kemencénél elpusztult, feltehetően az öntögödörbe omlott. Az alapzatok emelőszerkezetek számára készülhettek, amelyek a megolvasztott bronzal telt öntőedényt emelték át a földbeásott minta fölé. Az I. kemencénél épen maradt az alapzat felszíne is, és ennek segítségével megállapítható, hogy az öntögödör mélysége mintegy 4,5 méter volt. Az öntögödörök aljának közepén az altalaj köralakban átégett. Az öntögödöröket a használat után betömték, mégpedig az öntés során keletkezett hulladékkal. Éppen ezért a betöltésből nagyszámban kerültek elő a fémről levert, átégett agyagminta töredékei. A betöltés ezenkívül rendkívül sok fémsalagot is tartalmazott. Ezen nyomok alapján és fémöntéssel kapcsolatos ismeretek figyelembevételével úgy gondoljuk, ezen a helyszínen ágyúöntés folyt a XV–XVI. század fordulóján.

Régészeti bizonyítékainkat kiegészítik az okleveles források, amelyek 1489-ben Jakab királyi ágyús mester házáat, 1515-ben és 1518-ban Márton királyi ágyús mester házáat említették meg az utcában. A porosz származású Marienwerderi Jakab mester Mátyás király ágyús mestere volt, aki szolgálatát II. Ulászló idején is folytatta. Halála után örököse, Márton mester viselte tisztségét, aki egyébként II. Ulászló király székesfehérvári siremlékén is dolgozott. A királyi ágyús mesterek ugyanis nem csak ágyút öntöttek. Az ágyúöntő-gödörtől nem messze feltártunk egy harangöntő-gödört, amelynek alján egyedülálló régészeti leletként az öntőminta alja is épen megmaradt. A kör alakú gödör betöltése itt is tele volt a levert minta töredékeivel és fémsalagokkal. Nem messze ettől a gödörtől egy másik harangöntő-gödör sérült részlete is előkerült. Feltártunk további öntögödöröket is, amelyek azonban nem kapcsolódtak szorosan a kemencékhez, fennáll az a lehetőség is, hogy a hozzájuk tartozó kemencék teljesen elpusztultak.

A reneszánsz palota omladéka

A Szent György utca 10. számú telek mögé eső bástyasétány alatt a középkori telek folytatásaként épületfalakat tártunk fel, amelyek még a II. városfal elé is kiterjednek

és nekivezetnek a III. városfalnak, ez utóbbi belső síkján egy, a merőleges falakkal egykorú keskeny falat is megfigyelhettünk. A telkek teljes szélességében a várfalon túlnyúló falak három helyiséget képeznek. Ezek közül az északi helyiséget az újkorban is használták, ezért leletanyagot nem tartalmazott. A másik két helyiség falainak közét egy leomlott reneszánsz palotahomlokzat törmeléke töltötte fel mintegy 5 méter vastagságban. A tisztán épülettörmelékes rétegből jelentős építészeti részletek kerültek elő: reneszánsz kőfaragványok (dekoratív, gyümölcsfüzéses, palmattás keretdíszek, felirattöredék, tojássoros párkány, nyíláskeret töredékek), reneszánsz idomtégla elemek (kymatagozatos keretek, tojássoros párkányok), valamint egyedülálló jelentőségű, figurális motívumokkal díszített festett faltömbök. A faragványok és a festmények a XVI. század első harmadában készültek, egy új korszak, a Budán oly tragikusan rövid életű reneszánsz világi építészeti ritka emlékei. Bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a Mátyás király udvarában megkezdett reneszánsz szellemű építészeti a XVI. század elején már a városi paloták építésénél is teret nyert. A falomladék alatt szemetes réteget találtunk, amelyből majolika- és üvegtöredékek, könyvsarok-veretek, bronz és vastárgyak kerültek elő egyéb háztartási jellegű hulladék kíséretében, feltehetően az egykori épület berendezésének maradványai. A feltárt falak nyilván csupán alépitményeül szolgálhattak annak a hegy lejtőjére néző palotának, amelynek emeleti falai a mélybe hullottak. A két helyiség nyugati falán lőrészeket, illetve egy hevenyészve berakott, boltozott ívvel áttört falrészletet találtunk. A feltárt falakon mindenütt jelentős pusztulás nyomait figyelhettük meg. Ezen a szakaszon a II. városfal megdőlt. A fal előtti merőleges falak repedeztek, a lejtő irányába szétnyíltak. Egyértelmű, hogy jelentős külső beavatkozás, minden valószínűség szerint ostromgyűk rombolása tette tönkre az épületet. A palota a leletek tanúsága szerint még a török foglalás (1541) előtt összeomlott, a törmelék közül előkerült János király 1534-ben vert dénárja, amely jelzi a pusztulás (1541) idejét: valószínűleg Wilhelm Roggendorfnak a csecsemő János Zsigmond pártja elleni 1541-es ostromát. Történeti forrásokból ismert, hogy a Zsidó-kapu (ma Fehérvári-kapu) környékét agyúkkal rombolták.⁹

A hétszázötven éves telekstruktúra

Tanulmányunk végére érve szeretnénk még egyszer felidézni a telekrend rekonstrukciójáról írt gondolatainkat. A régészeti ásatások elvégzése után bizonyítottnak látszik az a vélemény, hogy a török kori, – a Hauy-féle felmérésen megörökített – rendkívül felaprózódott telekstruktúra a sorozatos háborús pusztítások nyomán alakult ki oly módon, hogy a még épen maradt épületeket önállóan hasznosították. A hódoltságot megelőző időre ugyanis nem ez a felaprózott szerkezet volt jellemző. A feltárások alapján megállapíthatjuk, hogy az 1696-os Zaiger tulajdonképpen helyreállította a telkek eredeti rendszerét, de ennek során természetesen kisebb korrekciókra is sor került. A változás érintette az utcai homlokzatot, amelyet mintegy 2 méterrel az utca felé kiterjesztettek. Észlelhetők

⁹ A feltárást nehéz műszaki körülmények mellett lehetett csak elvégezni, a működő távfűtő vezeték kiváltásával.

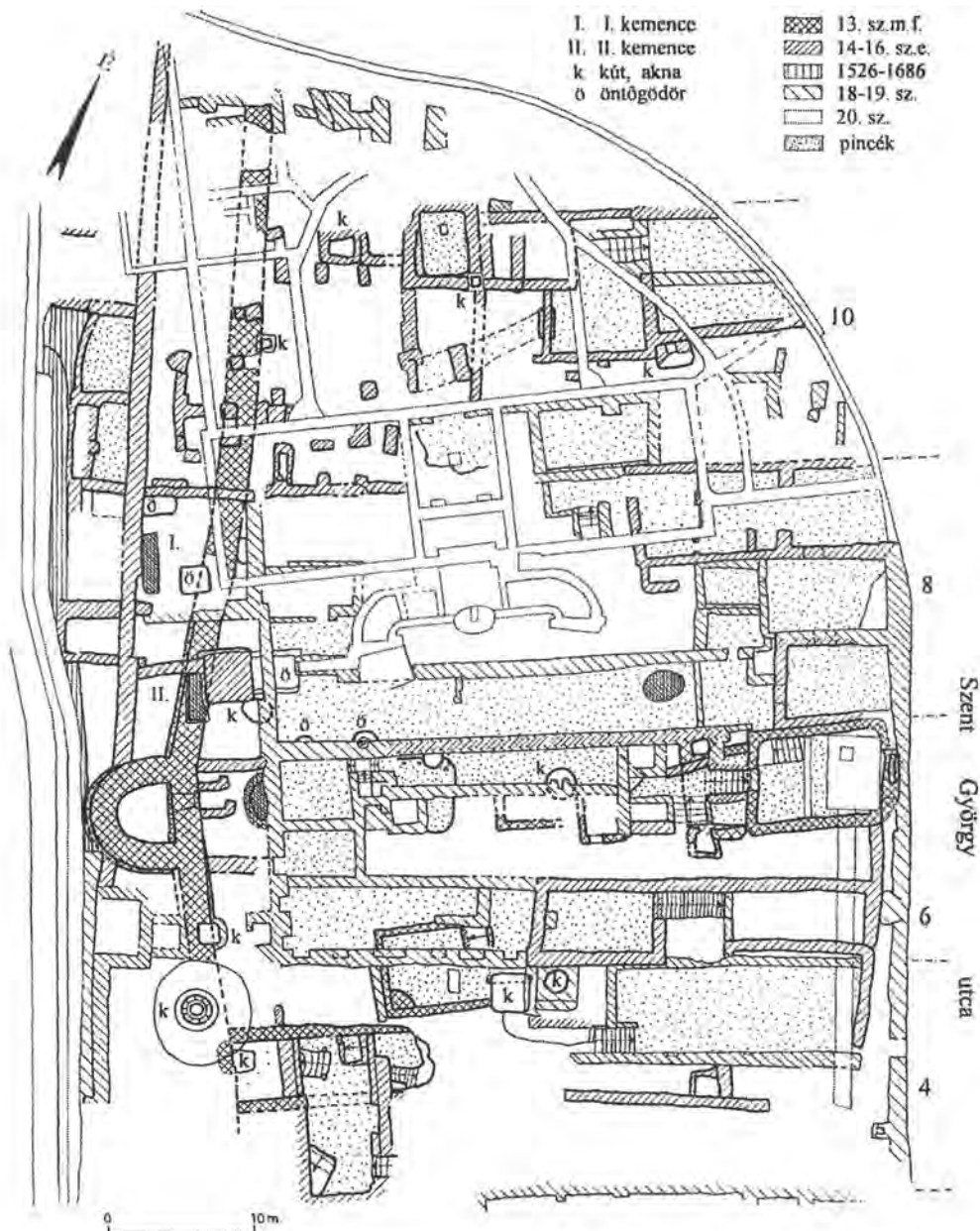
elmozdulások a telekhatárok irányain is, főleg a telkek hátsó szakaszain, hiszen az újkori telkek kijelölésekor nyilván a meglévő maradványokhoz igazodtak, és ahol ez nem volt megfigyelhető, maguk tűzték ki az új telekhatárt. Újkori kitérés eredménye a bástyasétány homlokzata is, hiszen a középkorban a telkek még a várfalig értek. Mindezen korrekciók ellenére a város visszafoglalása utáni telekosztás során főbb vonalaikban a középkori telkeket élesztették újra.

A Szent György utca mai telekméretei tehát nagyjából megfelelnek a középkori telkek méreteinek, sőt jól illeszkednek az egész Várnegyed területén megfigyelhető egységes alpméretű telkek sorába, amelyekről joggal feltételezték, hogy homlokzati szélességük a város alapításakor kiosztott eredeti telkek méreteivel egyeznek meg.¹⁰ A feltárt házak középkori kőfalait ugyan többnyire csak a XIV. századtól tudjuk keltezni, de a XIII. századi beépítés nyomai is elegendő támpontot nyújtottak annak bizonyítására, hogy a telekstruktúra az alapítás utáni századokban is lényegét tekintve változatlan maradt. Fontos objektumok ilyen szempontból a telekhatárokkal érintkező és már az Árpád-kor végén megszüntetett pinceépitmények a telkek belsejében, amelyeket szabályos rendszerességgel figyelhettünk meg telkenként. A telekstruktúra maival egyező ritmusát igazolják a feltárt középkori kutak is, amelyekből telkenként egyet-egyet találunk. A régészeti források tehát bizonyítják, hogy a Szent György utca nyugati házsorán hétszázötven éves, újra és újra megújuló telekstruktúra található. A török kor súlyos háborús pusztításai után a XVII. század végén az eredeti telekosztást állították helyre, majd ezután épültek újjá a polgárházak.

Irodalom

- LÓCSY 1964 Lócsy Erzsébet: Középkori telekviszonyok a budai Várnegyedben. In: Budapest Régiségei 21. (1964), 191–208.p.
- LÓCSY 1971 Lócsy Erzsébet: Adatok a budai Várnegyed XIII. századi beépítéséhez. Budapest Régiségei 22. (1971), 209–222.p.
- NAGY 1971 Nagy Lajos: A budai Vár topográfiája a XVII. század végén. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 18. (1971), 81–117.p.
- POGÁNY 1955 Pogány Frigyes (szerk.): Budapest műemlékei I. (Magyarország Műemléki Topográfiája IV.). Bp., 1955.
- WEIDINGER – HORLER 1956 Weidinger György – Horler Ferenc: A budai vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 11. (1956), 19–31.p.
- ZOLNAY 1984 Zolnay László: Előzetes jelentés a budai vár déli részén végzett 1975–1981. évi feltárásokról. In: Budapest Régiségei 26. (1984), 203–216.p.

¹⁰ Lócsy 1964.



A feltárás alaprajza (Viemann Zsolt felmérése nyomán rajzolta Kuczogi Zsuzsanna)

**Archaeological Excavation of 4–10. St. George Street (1998–2000)
(Preliminary Report)**

Between 1994 and 2000 as part of the reconstruction works of St George Square a comprehensive series of archaeological investigation was conducted to support the planning of the reconstruction and to unearth and save the treasures hidden under the earth. Due to the research the outlines of a whole mediaeval city quarter was discovered and new insight was achieved concerning the modern period city quarter. From 1998 to 2000 I had the opportunity to do archaeological excavations at four plots on the western side of the former St. George Street, where the houses had already been pulled down. Alongside with my research there were other excavations on the neighbouring plots. The whole project was coordinated and organized by the Mediaeval Department of the Budapest Historical Museum.

Due to the large size of the territory and the strict deadlines the work was done by a large number of workers and technical people. At an average there were 30–35, sometimes even more than 40 workers and helpers and a machine at our help throughout the three seasons of the archaeological research.

The following study is the first summary of the results of the excavations. It serves as a base for a further thorough investigation of the whole material.

Archaeological research has proved that the plot-system made up of tiny units registered in the first detailed map of Buda made by Joseph Hauy (1687) was only the result of constant wars, as the surviving buildings came into use individually. This was not the case before the Turkish period. It is also apparent that the first description of the plots (1696) reconstructed the original mediaeval plot-system, though introduced some necessary corrections as well. Thus the size of the plots in St George Street today matches that of their mediaeval antecedents, and they fit in with the system of plots in the whole castle area.

Although the excavated stone walls of the houses can mainly be dated back only to the 14th century, traces of buildings from the 13th century provide a sufficient basis to prove that the plot system did not change in the course of the centuries after the foundation of the city. From this point of view the most important objects are cellars running up to the border of the plots as can regularly be observed. Mediaeval wells found at the border of the plots also underline the coincidence of the plot system in the Middle Ages and today. Thus written and archaeological sources claim the same: In the western side of St. George Street there has been a recurring plot system for 750 years.

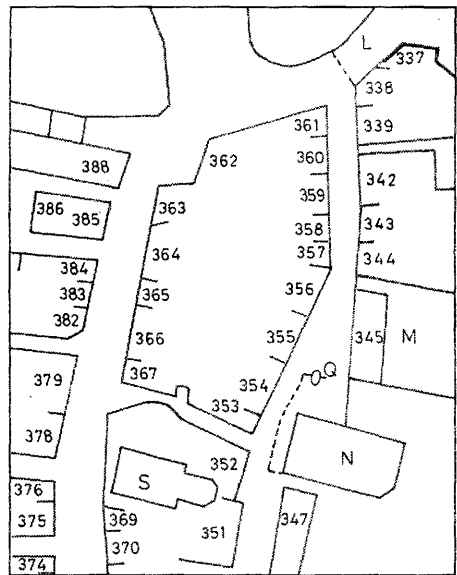
RÉGÉSZETI KUTATÁSOK A DÍSZ TÉR 17. SZ. ALATT¹

ELŐZETES JELENTÉS

A Szent György tér középkori történetét Végh András e tanulmánykötetben részletesen összefoglalta.² A középkori Szent János és Szent Zsigmond utca nyomvonala némiképp eltért a mai utcavonaltól, az általuk közrezárt háztömb pedig északon túlnyúlt a mai Dísz tér 17. épülettömbjének északi zárófalánál. Az 1541-es Erhard Schön metszet a mai Szent György tér középső részét zárt beépítésűként ábrázolja.³

Az 1686-os visszafoglalás után nem sokkal, 1687-ben készült Hauy-féle helyszínrajz alapján a későbbi Honvéd Főparancsnokság helyére, az épülettömb hosszabbik, keleti oldalára három (H. 357–359) telek rekonstruálható. A rövidebbik, nyugati oldalra valószínűleg csak egy teljesen (H. 363), kettő pedig részben (H. 362 és 364). A 357-es és 358-as teleknek egyaránt 9,17 méter, a 359-esnek pedig 14,22 méter széles volt az utcafrontja. A nyugati oldalon a 363-as telek utcafronti szélessége 12,64 méter volt.⁴

A mai Szent György tér területén 1696-ban 40 telket írtak össze, ebből négy került egyházi, 11 katonai kézre. Polgárok csak négy telken telepedtek le, 21 telek üres maradt, jöllehet azokat 1696-ban kimérték annak ellenére, hogy 16 telken még fennálló romos falakat sem találtak.⁵ Az 1696-ban készült Zaiger 272-es számon említi a Hauptwacht (Főőrség) épületét, amely a mai Dísz tér déli oldalán a Főparancsnokság épületétől kissé északabbra épült fel. A Dísz tér 17. területén a Carmeliter Gasse oldalára a Z.270-es és 271-es, a nyugati Schloss Gasse oldalára pedig a Z.273-as telek esik. Ez utóbbinál a leírás megjegyzi,



Hauy 1687-es alaprajzának részlete

¹ Az egykori Honvéd Főparancsnokság épülete. Az előzetes szondázást 1999. februárjában Zádor Judit kezdte el, de balesete miatt a júniusban induló feltárást már a szerző vezette. Munkatársamnak, Mester Editnek ezúton is köszönetet mondok.

² Végh András: Középkori városnegyed a királyi palota előterében.

³ RÓZSA 1999. 49.p. 1. kat. sz. 18. kép

⁴ WEIDINGER – HORLER 1956. 29–31.p. 1. sz. melléklet

⁵ NAGY 1971. 87.p.